

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.11.02>

Нестеренко О.М.

к.ю.н.,

*старший викладач кафедри публічного управління, адміністрування та права
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного*

Горбова Н.А.

к.пед.н., доцент,

*доцент кафедри публічного управління, адміністрування та права
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного*

ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ПРАВОВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ЙОГО ДИНАМІЦІ

Постановка проблеми. Проблематика правового виховання набуває пріоритетного значення в сучасних умовах, коли відбуваються відчутні зміни в усіх сферах і на всіх рівнях соціального буття. Усе це зумовлює необхідність дослідження якісних системно-процесуальних характеристик правового виховання, його цілісності й функціональності, взаємодії та зв'язків системи й середовища, змінної рухливості системи правового виховання тощо. Тобто виникає потреба в чіткому та правильному розумінні правового виховання не тільки як системи, а як складного процесу, механізму, яким можна управляти для досягнення максимально ефективного результату під час формування правосвідомості й високої правової культури осіб.

Огляд останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній науковій літературі традиційно приділяється значна увага питанням правового виховання. Зокрема, аналізу його сутності, суб'єктів та об'єктів, форм і методів, структурних елементів, системи присвятили дослідження А.П. Гетьман, В.В. Головченко, О.Г. Данильян, В.К. Забігайло, М.І. Козюбра, Л.М. Корнієнко, К.М. Левківський, С.М. Легуша, Є.А. Лукашова, В.В. Оксамитний, П.М. Рабінович, Ю.М. Тодика та багато інших авторів.

Огляд наукової та загальнотеоретичної літератури свідчить про наявність багатьох знань і підходів до вивчення питання правовиховного процесу в його динаміці, але водночас спостерігається відсутність єдності й систематизації наявного матеріалу, яка б давала змогу, у свою чергу, сформуванню вичерпний та узагальнений погляд на механізм правового виховання.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є аналіз і систематизація наявних підходів до розуміння поняття й сутності механізму правового виховання в сучасній юридичній науці, формування на підставі цього узагальненого переліку суттєвих ознак цієї правової категорії, що дасть змогу якісніше управляти цим процесом для досягнення бажаних, позитивних результатів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз юридичної наукової літератури дає підстави в загальному вигляді механізм правового виховання визначити як певний процес (сукупність стадій, функціональних елементів), у результаті здійснення якого із суспільної правової свідомості переносяться правові ідеї й настанови у свідомість виховуваних. Отже, до основних характеристик механізму правового регулювання, що відображають комплекс взаємопов'язаних обставин, які діють у часі й

зорієнтовані на досягнення цілей правового виховання, є стадії (етапи) правового виховання. У юридичній науці відсутня єдність стосовно кількості та змістового наповнення вказаних стадій. Зокрема, І.К. Сезонова і К.М. Орбець у правовиховному процесі окреслюють такі основні стадії:

1. Когнітивна (пізнавальна) стадія. Ознайомлення з матеріальними та нематеріальними досягненнями національної правової культури, з актуальним станом національної та міжнародної правових систем. Набуття здатності до первинної юридичної оцінки соціальних фактів.

2. Емоційна стадія. Формування позитивного психічного ставлення до права й правомірної поведінки. Негативна оцінка правопорушень. Початок формування соціально-правових настанов і сталих мотивів.

3. Поведінкова стадія. Корекція соціальної поведінки за допомогою правових стимулів, правових дозволів, правових зобов'язань і правових заборон. Спроможність діяти на основі не лише позитивного права, а й матеріально не виражених вимог правової культури, цінностей природного права, самостійно вирішувати соціально-правові, законодавчі конфлікти, бути суб'єктом правового виховання [1, с. 40].

На відміну від цього, О.А. Листопад виокремлює 9 етапів процесу правового виховання: 1) з'ясування основних юридичних понять і норм поведінки; 2) формування ставлення до стандартів правової поведінки; 3) формування оціночних суджень про правову поведінку; 4) мотивація законослухняної поведінки; 5) формування законослухняних поглядів; 6) формування переконання в необхідності правомірної поведінки; 7) дотримання своїх поглядів і переконань, уміння відстоювати свої погляди та переконання правовими шляхами; 8) формування навичок і звичок правової поведінки; 9) формування стійкого інтересу до правового самовиховання та самовдосконалення [2, с. 105–108]. Уважаємо, що перший підхід є більш вдалим,

оскільки він у концентрованому вигляді, без зайвої деталізації демонструє логічний розвиток виховного впливу на правосвідомість. Разом із тим варто зазначити, що в реальному житті не завжди є можливість чітко диференціювати вказані стадії, вони часто взаємно проникають одна в одну й мають навіть зворотню дію. Наприклад, у процесі реалізації поведінкової стадії виховання відбувається корекція як правових емоцій, так і правових знань, вони набувають більш практичної спрямованості.

Механізм правового виховання як самостійна правова категорія має низку суттєвих ознак:

1. *Системність*. Механізм правового виховання являє собою сукупність взаємопов'язаних, узгоджених стадій і функціональних елементів, що створюють єдиний процес, у результаті якого відбувається вплив на правосвідомість осіб.

2. *Динамічність*. Являє собою низку етапів застосування інструментів правового виховання, які змінюють один одного та знаходяться в рухливій взаємодії.

3. *Безперервність*. Через механізм правового виховання здійснюється постійний вплив на правосвідомість людей протягом усього їхнього життя.

4. Механізм правового виховання здійснюється за допомогою певних *засобів і способів* – інструментів, які сприяють утіленню цілей правового виховання в життя, досягненню конкретного результату. Такого роду засоби застосовуються суб'єктом правового виховання й певною мірою зумовлені своєрідністю механізму управління правовим вихованням [3, с. 63].

Саме способи й засоби становлять організаційний і методологічний механізм, за допомогою якого суб'єкти правового виховання впливають на суспільну й індивідуальну свідомість об'єкта, допомагаючи останньому сприймати правові принципи та норми.

У сучасній юридичній літературі приділяється велика увага характеристиці різ-

них засобів і способів правового виховання. Однак у роботах, які присвячені проблемам правового виховання, засоби його здійснення не відмежовуються з достатньою чіткістю від способів виховної роботи. Більше того, окремі автори в низці випадків зараховують деякі явища й до засобів, і до способів правового виховання. Варто зазначити, що в спеціальній літературі радянського періоду робилися спроби показати різницю між засобами та способами правового виховання. Наприклад, М.М. Галімов писав: «Якщо засоби правового виховання слугують каналами передачі ідейного змісту правовиховної роботи, то способи правового виховання виступають як форма зовнішнього виразу змісту і представляють передусім як конкретні заходи або типи конкретних заходів по правовому вихованню» [4, с. 106–109]. На наш погляд, така характеристика засобів і способів є найбільш доречною.

5. Результатом дії механізму правового виховання є *рівень правової вихованості особи*, її правова культура [5, с. 484].

Правова вихованість – це комплексна характеристика, що фокусує в собі найрізноманітніші риси та правові чесноти особистості. Змістовно вона зумовлена знанням громадянином законів, необхідних для життя, роботи й поведінки в побуті, розумінням своїх правових можливостей, чинного порядку, юридичного (зокрема судового) захисту прав та інтересів, готовністю до звернення до правоохоронних органів і правників, знанням меж необхідної оборони й деякими іншими юридичними вміннями [6, с. 119].

Правова вихованість виражається в повазі до закону й законності, ставленні до них як до найвищих соціальних цінностей; сформованості правового ідеалу життя, особистості й соціально-правової ідентифікації з тією частиною населення, яка не допускає ніяких порушень; правомірних цілях, планах, намірах у житті, діяльності, вчинках; потребі, бажанні, звичках постійно вести себе правомірно; постійному прагненні обирати тільки правомірні способи й засоби задоволення

своїх потреб, досягнення цілей, вирішення проблем; стійкості до криміногенних ситуацій; прагненні до утримання інших від правопорушень і стимулювання їх до правомірної поведінки; активній участі в підтримці правопорядку на роботі, за місцем навчання або проживання.

Що стосується правової культури, то це поняття виражає єдність права і культури, яка становить певний якісний стан суспільства. Серед великої кількості визначень правової культури найбільш відомим є визначення, запропоноване В.І. Камінською й О.Р. Ратиновим, які розуміють під правовою культурою систему матеріалізованих та ідеальних елементів, що належать до сфери дії права, і їх відображення у свідомості й поведінці людей [7, с. 43]. З наведеного визначення правової культури випливає, що це явище складно структуроване. Як елементи правової культури О.Р. Ратинов виділяє: а) право, б) правовідносини, в) державні органи й організації, які забезпечують реалізацію права, г) правосвідомість, г) правову поведінку, тобто систему практичної діяльності людей щодо виконання й застосування права [8, с. 22–23]. М.М. Кейзеров, розглядаючи внутрішню структуру правової культури, уважає, що до вказаних елементів правової культури суспільства варто додати критерії політичної оцінки права та правової поведінки [9, с. 113].

Саме поняття правової культури суспільства повною мірою відображає ступінь і характер правового розвитку особистості, рівень її правомірно спрямованої діяльності. Правова культура суспільства багато в чому визначається реальною правовою поведінкою громадян, їхньою діяльністю з реалізації права, тим, наскільки вони знають і своєчасно виконують свої обов'язки, дотримуються заборон і наскільки повноцінно використовують свої права.

6. Ідейною основою механізму правового виховання є такі *принципи*:

– принцип цілеспрямованості. Він передбачає підкорення всієї правовиховної діяль-

ності головній цілі – формуванню юридично грамотної та соціально активної в правовому стосунку людини;

– принцип єдності цілей, форм і методів правового виховання. Чітке розуміння цілей дає змогу правильно визначити основні напрями руху в правовиховній роботі, обрати найбільш оптимальні форми й методи виховного впливу з урахуванням особливостей місця й часу;

– принцип зв'язку правового формування з практичною діяльністю. Цей принцип вимагає широкого ознайомлення вихованців із життям суспільства, правовою дійсністю й активного залучення їх до участі в життєдіяльності суспільства у правовій сфері;

– принцип концентрації уваги на позитивних якостях тих, хто виховується. Цей принцип дає змогу стимулювати самосвідомість, віру у власні можливості, побачити перспективу подальшого самовдосконалення й розвитку;

– принцип спадкоємності у правовиховній роботі. Тобто необхідно спиратися на вже отриманні знання, сформовані переконання, поступово ускладнюючи зміст і форми правовиховної роботи. У культурно-історичному аспекті цей принцип вимагає здійснювати правове виховання з урахуванням менталітету народу, забезпечуючи зв'язок поколінь;

– принцип персоніфікації в здійсненні правовиховної роботи. Цей принцип передбачає врахування вікових особливостей та індивідуальних відмінностей осіб, які виховуються. У процесі правового виховання повинні враховуватися не тільки вікові особливості, а й індивідуальний рівень розвитку, темперамент, характер, потреби, схильності, щоб знайти максимально ефективні форми й методи виховного впливу. Крім того, варто вивчати позитивні параметри (рівень розвитку правової культури, компонентів правосвідомості, установлюючи, наскільки системно, постійно чи епізодично демонструється правомірна поведінка), а також недоліки

в системі знань, переконань, поведінці. Як указує В.О. Лозовий, ефективність правового виховання залежить від індивідуального підходу до особистості. Це орієнтує на глибоке вивчення особистісних властивостей, потреб, цінностей, інтересів, цілей, мотивів вихованців, які, у свою чергу, визначаються змістом їх реальної діяльності та спілкування. Без знання цих особливостей неможливо ефективно здійснювати правовиховну діяльність [10, с. 241];

– принцип узгодженості правовиховної діяльності всіх суб'єктів правового виховання. Тільки єдина лінія й узгодженість у зусиллях усіх учасників правовиховного процесу надають правовому вихованню цілеспрямованості та дієвості. Забезпечення цього принципу можливе в разі правильного й ефективного управління правовиховним процесом.

Система загальних принципів моралі і права є наріжним каменем будь-якої теорії виховання, вона становить підґрунтя концептуальної функції правового виховання й у такий спосіб визначає підходи до обрання його форм, методів і технологій.

7. Механізм правового виховання найчастіше представлений у вигляді таких *стадій*: 1) накопичення правових знань; 2) формування ставлення до права, перетворення правової інформації в знання й переконання; 3) готовність діяти, керуючись правовими переконаннями.

Базовим елементом у структурі механізму правового виховання є правова інформація. Інформація є необхідним складником, підґрунтям будь-якої поведінки. У свою чергу, правова інформація обумовлює певною мірою вид і тип правової поведінки.

Саме правова інформованість є магістральним каналом формування юридично зрілої (тобто культурної) особистості. Тому, на нашу думку, весь механізм правового виховання можна представити як процес формування, вироблення, затвердження суб'єктами правового виховання правової інформації, яка транслюється через відповідні засоби

й засвоюється шляхом спеціальних способів об'єктами правового виховання. Отже, суб'єкти, які створюють і розповсюджують правову інформацію, повинні розуміти, що вона є категорією, яка впливає й регулює, і тому вона повинна бути засвоєна адресатами та втілена в їхній поведінці. У зв'язку з цим важливо помітити: звичайне видання державою норм права зовсім не означає того, що вони сприйняті людиною й оказали на неї вплив. На поведінку людей впливає багато факторів, і не завжди обставини правового характеру визначають вибір сценарію (більш того, багато людей діє, не знаючи конкретних нормативних приписів) [12, с. 72].

Сам процес засвоєння правової інформації об'єктами правового виховання являє собою накопичення правової інформації, її трансформація у власні знання, які поступово перетворюються в правові переконання й переростають у готовність особи діяти,

керуючись своїми правовими переконаннями. Як результат, формується відповідний рівень правосвідомості та правової культури особистості, які під час взаємодії створюють необхідний рівень її правової вихованості.

Висновки. Отже, динаміка механізму правового виховання представляється у вигляді руху правової інформації від суб'єкта до об'єкта правового виховання з метою відповідного правовиховного впливу, позитивно-результативним показником такого процесу буде активна свідомо правомірна поведінка конкретної особи.

Отже, урахувавши все вищезазначене, механізм правового виховання являє собою функціонально-динамічну систему безперервного, поетапного інформаційно-ціннісного впливу суб'єктів правового виховання на свідомість виховуваних осіб з метою забезпечення належного рівня їхньої правосвідомості та правової культури.

Анотація

У статті розглянуто, проаналізовано та систематизовано наявні підходи до розуміння поняття, принципів і стадій, засобів і способів механізму правового виховання в сучасній юридичній науці. Правовиховний вплив відбувається в рамках механізму, який за правильної та чіткої взаємодії його структурних елементів забезпечує ефективність усього процесу правового виховання громадян.

Оскільки складні, часом суперечливі процеси розширення та поглиблення регламентації суспільних відносин, універсалізації та децентралізації правового регулювання потребують належного відображення у свідомості суб'єктів права, які не завжди встигають своєчасно реагувати на зміни правової реальності, то виникає потреба в комплексному вивченні даної правової категорії, для того, щоб мова велася не лише про осмислення нової правової інформації, а реально відбувався, максимально позитивно, процес сприйняття новітніх цінностей, пристосування до змін світоглядного характеру. Тобто виникає потреба в чіткому і правильному розумінні правового виховання не тільки як системи, а як складного процесу, механізму, яким можна управляти для досягнення ефективного результату під час формування правосвідомості й високої правової культури осіб.

У результаті дослідження запропоновано узагальнений перелік суттєвих ознак правовиховного процесу в його динаміці, яка представляється у вигляді руху правової інформації від суб'єкта до об'єкта правового виховання, тобто створюється відповідна теоретична модель, що розкриває ідейну основу, сутність і результат механізму правового виховання, а це, у свою чергу, дасть змогу якісніше управляти зазначеним процесом і формувати активну свідому правомірну поведінку конкретної особи.

На підставі виділених ознак автори сформулювали відповідне визначення поняття «механізм правового виховання», що являє собою функціонально-динамічну систему безперервного,

поетапного інформаційно-ціннісного впливу суб'єктів правового виховання на свідомість виховуваних осіб з метою забезпечення належного рівня їхньої правосвідомості й правової культури.

Діяльність із правового виховання має плануватися й будуватися як стратегія активізації зусиль усіх суб'єктів щодо системного використання всіх виховних засобів, тому в сучасних умовах на загальнодержавному рівні необхідно створювати цілісну, узгоджену, добре координовану систему цього процесу з чітким розподілом функцій і постійним моніторингом її ефективності.

Ключові слова: правове виховання, правосвідомість, правовиховний процес, механізм правового виховання, правова культура.

Nesterenko O.M., Gorbova N.A. Theoretical model of legal education process in its dynamics

Summary

The article considers, analyzes and systematizes the existing approaches to understanding the concept, principles and stages, means and methods of the mechanism of legal education in modern legal science. Legal education influence occurs within the framework of the mechanism which at correct and accurate interaction of its structural elements provides efficiency of all process of legal education of citizens.

Since complex, sometimes contradictory processes of expanding and deepening the regulation of social relations, universalisation and decentralization of legal regulation require a proper reflection in the minds of the subjects of law, who do not always have time to respond to changes in legal reality, there is a need for a comprehensive study for this law, that it was not only about the understanding of new legal information, but actually took place, as positively as possible, the process of perception of new values, devices tions to changing worldviews. That is, there is a need for a clear and correct understanding of legal education not only as a system, but as a complex process, a mechanism that can be managed to achieve an effective result in the formation of legal awareness and high legal culture of individuals.

As a result of research in the article the generalized list of essential signs of legal educational process in its dynamics which is presented in the form of movement of legal information from the subject to object of legal education is offered, i.e. the corresponding theoretical model revealing an ideological basis, essence and result of the legal mechanism is created. Education, and this, in turn, will better manage this process and form an active conscious lawful behavior of a particular person.

Based on the selected features, the authors formulated an appropriate definition of «mechanism of legal education», which is a functional-dynamic system of continuous, phased informational and value impact of legal education on the minds of educated persons to ensure their proper level of legal awareness and legal culture.

Legal education activities should be planned and built as a strategy to intensify the efforts of all actors to systematically use all educational tools, so in modern conditions at the national level it is necessary to create a holistic, coherent, well-coordinated system of this process, with clear division of functions and constant monitoring efficiency.

Key words: legal education, legal consciousness, legal education process, mechanism of legal education, legal culture.

Список використаних джерел:

1. Сезонова І.К., Оробець К.М. Система правового виховання (теоретична модель). *Право і безпека*. 2005. Т. 4. № 6. С. 38–42.

2. Листопад О.А. Основні етапи процесу правового виховання. *Актуальні проблеми держави і права* : збірник наукових праць. 2002. Вип. 14. С. 104–109.
3. Галимов М.М. Система правового виховання трудящихся. *Правосознание и правовое воспитание в развитом социалистическом обществе*. Москва : Мысль, 1973. 171 с.
4. Федосєєва С.В. Поняття, ознаки та структура механізму правового виховання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2014. Вип.11 (1). С. 62–64.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2006. 656 с.
6. Правове виховання в сучасній Україні / А.П. Гетьман та ін. ; за ред. В.Я. Тація, А.П. Гетьмана, О.Г. Данильяна. Харків: Право, 2010. 368 с.
7. Каминская В.И., Ратинов А.Р. Правосознание как элемент правовой культуры. *Правовая культура и вопросы правового воспитания*. Москва, 1974. С. 39–67.
8. Ратинов Р.А. Структура правосознания и некоторые методы его исследования. *Методология и методы социальной психологии*. Москва : Наука, 1977. С. 201–219.
9. Кейзеров Н.М. Политическая и правовая культура. Методологические проблемы. Москва : Юридическая литература, 1983. 232 с.
10. Лозовой В.О. Деякі аспекти управління процесом правового виховання. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. 2010. № 5. С. 240–242.
11. Горбова Н.А. Формування правової культури: антропологічний підхід. *Порівняльно-аналітичне право* : електр. наук. фах. видання. 2017. Вип. 5. С. 24–27.
12. Нестеренко О.М. Правове виховання у сучасному суспільстві: теоретико-компаративістське дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2019. 260 с.
13. Нестеренко О.М. Формування культури діалогу в умовах існування мультикультурного суспільства. *Сучасні наукові дослідження на шляху до євроінтеграції*. Київ, 2019. С. 373–376.